

tasavvuf

İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi

Ankara, 2001

Klâsiklerimiz/V

“*et-Taarruf li-Mezhebi Ehli't-Tasavvuf*”

(Ebû Bekir Muhammed b. İshak

Kelâbâzî- ö. 385/995)

Erhan YETİK

Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Ü. İlähiyat Fakültesi

Tâcu'l-İslâm Ebû Bekir Muhammed b. İshak Buhârî Kelâbâzî'nin *et-Taarruf li-Mezhebi Ehli't-Tasavvuf* isimli eseri en önemli tasavvuf kaynaklarından birisidir.

Önce bu alanda ortaya konan birikimi gözden geçiren Kelâbâzî dönemiyle ilgili gözlemlerde bulunmuş, devrinin yaşayan sûfîleriyle görüşmeler yapmış, bu yolla elde ettiği bilgi, belge ve bulguların ışığında belirlediği bir problemin çözümüne katkı sağlamak istemiştir. O problem de Sünnî tasavvufla Sünnî akaidi arasında bir ayrışmanın olmamasının gerektiği ve olmadığı gerçeğinin ortaya konulmasıdır. İşte bu nedenle müellifimiz diğer tasavvuf klâsiklerinden eserinde akaid ve kelâm konularına ağırlıklı bir biçimde yer vermiş ve bu konuları müteşerrîlerle mutasavvıfları birleştiren bir üslup ve içerikle işlemiş, asırlarca önce dün olduğu kadar bugün için de önemli olan bir konuda güzel bir örnek vermiş, İslâmî disiplinler arasında olması gereken bütünleşmeye öncülük etmiştir.

A. Tâcu'l-İslâm Ebu Bekir Kelâbâzî'nin Hayatı ve Eserleri

Tâcu'l-İslâm Ebû Bekir Muhammed b. İshak b. İbrahim Kelâbâzî Buhârî'nin künyesi Ebu Bekir¹ olup Onun, kendisinden söz eden hemen hemen tüm kaynaklarda ismi yerine kullanılan nisbesi ise, Kelâbâzî olmakla birlikte amelde Hanefî mezhebine mensubiyeti nedeniyle Hanefî,² Buharalı olması sebebiyle de Bu-

1 Kehlâle, Ömer Rıza, *Mu'cemü'l-Müellifin*, Beyrut 1957, c. VIII, ss. 212-213; *a.e.*, c. VII, s. 222; Ziriklî, Hayrettin, *el-A'lâm*, Beyrut 1969, c. VI, s. 184.

2 Kehlâle, *a.g.e.*, c. VIII, s. 222; Brockelmann, Carl, *Geschichte Der Arabischen Litteratur*, Erster Supplementband, Leiden 1937, c. I, s. 360; Sezgin. Fuat, *Geschichte Des Arabischen Schriftums*, Leiden 1967, c. I, s. 668.

hârî⁴ nisbeleriyle de anıldığını görüyoruz. Bu arada Onun isim ve nisbetindeki benzerlikler nedeniyle Mu'cemü'l-Müellifin ve Şezerâtü'z-Zeheb'de⁴ Ebu Nasr künyesiyle ve Ahmed b. Muhammed b. Hüseyin b. Ali b. Rüstem Buhârî Kelâbâzî (ö. 398) olarak tanıtılan kişi ile karıştırıldığı da olmuştur.⁵ O ismi ile özdeşleşen Kelâbâzi nisbesini Buhârâ'nın bir mahallesinden almıştır.⁶ Onun ne yazık ki eserleri ve fikirleri konusunda olduğu kadar hayatı hakkında fazla bilgi sahibi değiliz. Buharalı olduğu bilinen Kelâbâzi'nin doğum tarihi belli değildir. Vefat tarihi konusunda da 380/990, 384/994 ve 385/995 şeklinde birbirine yakın olarak verilen tarihlerden sonuncusu daha çok kabul görenidir ve Kelâbâzi bu tarihte Buhara'da ölmüştür.⁷ Onun fikhî bilgilerini Muhammed b. Fadl'dan, tasavvufu ise Hallac'ın müridlerinden Fâris b. İsa'dan öğrendiği rivayet edilir.⁸ Hemen bütün kaynaklarda onun muhaddis kimliğine işaret edilir ve bir hadis hâfızı, bir hadis âlimi olduğu bildirilir.⁹ Özellikle Taarruf'ta akaid ve kelâma dair konuları ele alması durumu dikkate alındığında ise aynı zamanda onun bu ilimlere olan vukufuna da işaret etmeliyiz. Dolayısıyla bütün bu özellikler O'na "Tâcu'l-İslâm" unvanının verilmiş nedenini açıklamak için yeterli olduğuna şahitlik etmektedir, diyebiliriz.

Ebu Bekir Şiblî (ö. 334), Ebu'l-Hasan Bûşencî (ö. 348), Cafer Huldî (ö. 348), İbn Nüceyd (ö. 366), Ebu'l-Kasım Nasrabâzî (ö. 367), Ruzbârî (ö. 371), Ebu Osman Mağribî (ö. 373), Ebu Nasr Serrâc (ö. 378), Ebu Talib Mekki (ö. 386) gibi meşhur mutasavvıflarla aynı dönemde yaşayan Kelâbâzi bu dönemde yaşanan fikrî zenginliğe Taarruf dışında kaleme aldığı Erbaîn fi'l-Hadîs, el-Eşfâ' ve'l-Evtâr,

3 Zirikli, *el-A'lâm*, c. VI, s. 184; Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifin*, c. VIII, s. 222; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn*, İst. 1971, c. I, s. 419; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifin Esmâü'l-Müellifin ve şârri'l-Musannifin*, İst. 1955, c. II, s. 54.

4 Kehhâle, *a.g.e.*, c. II, s. 95; İbnü'l-İmâd, Abduhay b. Ahmed, *Şezerâtü'z-Zeheb fî Abbâri Men Zeheb*, Beyrut trs., c. III, s. 151.

5 Yılmaz, Nusrettin, "İslâmî Düşüncesinin Tasavvuf ve Kelâm Alanında Bir Karşılaştırma: Kelâbâzi ve Mâturîdî", isimli *İnönü Ü. Darendede İlahîyat Fak. Araştırma Dergisi*, Yıl: 1, S. 1, Darendede 1995, s. 81'de yayınlanan makalesinde verdiği kaynaklarda Kelâbâzi'ye nisbet edilen farklı bir eserden ve sadece muhaddis ve hâfız olma özelliklerinden söz edilmesine ve meselâ *Mu'cemü'l-Müellifin*'in VI-II. cildinin 212-213 ve 222. sayfalarında iki ayrı yerde Kelâbâzi'nin doğru ismi ve eserleri tanıtılmış olmasına rağmen benzer bir müellifin ismi mevzubahis edilmiştir. Bkz. Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn*, c. I, s. 88; Brockelmann, *Supplementband*, c. I, s. 280; Fuat Sezgin, *GAS*, c. I, s. 130; Kehhâle, *a.g.e.*, c. II, s. 95; Zehebî, Ebu Abdullah Şemsuddin Muhammed, *Kitâbu Tezkireti'l-Huffâz*, Mekke 1377, c. III, s. 1027; Arberry, Arthur John, *The Doctrine of The Sûfîs* (Kitabu't-Ta'arruf li Mezhebi Ehli't-Tasavvuf), Lahore 1966, s. 11 (Esere yazdığı sunuş).

6 Nwya, P., "al-Kalâbâdhî", *The Encyclopaedia of Islam*, Leiden 1978, c. IV, s. 467; Arberry, A. J., "Kelâbâzi", *MEBİA*, İst. 1977, c. VI, s. 538.

7 Arberry, *The Doctrine of The Sûfîs*, ss. 9-10 (Esere yazdığı sunuş); Kelâbâzi, *Taarruf* (Doğuş Devrinde Tasavvuf), çev. Süleyman Uludağ, İst. 1979, s. 12 (Sunuş kısmı, 1-43).

8 Arberry, "Kelâbâzi" mad., *MEBİA*, c. VI, s. 538; Uludağ, *a.g.e.*, s. 11; Uludağ, Süleyman, "Kelâbâzi", *Allah Dostları*, İst. 1995, c. VII, s. 20

9 Kehhâle, *a.g.e.*, c. VIII, s. 222; Zirikli, *a.g.e.*, c. VI, s. 184; Uludağ, *a.g.e.*, s. 14.

Emâli fi'l-Hadîs, Bahrü'l-Fevâid, Faslü'l-Hitâb, Muaddilü's-Salât gibi eserleriyle katkı sağlamıştır.¹⁰ Ne var ki sözü edilen eserlerden günümüze sadece iki eseri gelebilmiştir. Bunlar da tanıtıma çalışacağımız et-Taarruf li Mezhebi Ehli't-Tasavvuf ile Me'aniü'l-Ahbâr, Me'âniü Ehâdisi'l-Mutasavvife gibi isimlerle de anılan Bahrü'l-Fevâid isimli hadise dair olan meşhur eseri olup, bu eserinde Kelâbâzî, Arberry'ye göre 222, Süleyman Uludağ'a göre 223, Ziriklî'nin nakline göre ise, ki bu yanlış bir tesbittir, 592 hadisin¹¹ tasavvufi açıdan şerhini yapmıştır.¹²

Kuşkusuz bu çalışma, tasavvufî hadis şerhlerinin ilk örneklerinden olması ve aynı zamanda tasavvufî yaklaşım ve anlayışların hadislerle temellendirilmesi doğrultusundaki yönelişlere de öncülük etmesi açısından son derece önemlidir.

B. et-Taarruf li Mezhebi Ehli't-Tasavvuf'un Yazılış Sebebi

Sûfilîğin başlangıç dönemine dair değerli bilgileri içeren Taarruf yerleşik dî-nî inançlarla sûfilik arasında ortak bir temel oluşturmak,¹³ bu alanda yaşanan karmaşanın çözümüne katkı sağlamak ve bu yola girmek isteyenlere rehberlik etmek amacıyla kaleme alınmıştır.

Kelâbâzî, Taarruf'un önsözünde yaşadığı dönemle ilgili bir değerlendirme yapar, gözlem ve tespitlerini aktarır. Yaptığı bu tespitler onu Taarruf'u yazmaya sevk eden en önemli etkindir. Şöyle ki, ona göre bu dönemde tasavvufa rağbet azalmış, tasavvufun hakikati ve özü yitirilmiş, manası yok olmuş, ismi kalmıştır. Şekilcilik öne çıkarılmış ve o yaşanan bir hayat tarzı olmaktan ziyade hakkında sorular sorulan, cevaplar verilen, kitap ve risâleler yazılan ve bunlarla sınırlı sayılan bir disiplin hâline dönüştürülmüştür. Bu alanda ehil olan gerçek sûfiler köşelerine çekilmiş, cahiller bilginlerin yerine geçmiş, sözleriyle bu hareketi savunanlar, davranışlarıyla, yaptıklarıyla onu yalanlar olmuşlardır. Özellikle bu alanda itikadî birtakım sorunların da yaşandığı görüşünde olan Kelâbâzî, bu konuda doğruları ortaya koymak, gerçek tasavvufu anlatmak, yanlışlıkları, yanlış anlamaları önlemek, sûfilerin üzerinde oluşan şüpheleri izâle etmek, kuşkuhanı dağıtmak için

10 Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Ârifîn*, c. II, s. 54.

11 Uludağ, "Kelâbâzî", s. 14; Arberry, "Kelâbâzî" mad., *MEBİA*, c. VI, s. 538; Ziriklî, *el-A'lâm*, c. VI, s. 184.

12 Bahrü'l-Fevâid'in yazma nüshaları için bkz. *Me'âni'l-Ahbâr (Bahru'l-Fevâid, Miftâhu Me'âni'l-Ahbâr, Me'âni'l-Ebâdisi'l-Mustafaviyye ve Me'âni'l-Ahbâr el-Muğtabaviyye)*. Nüshaları: Yeni Camî, 274, 307 vr.; Murad Molla, 610, 128 vr., 1055 h.; Fatih, 697, 288 vr., 694 h.; Defter-i Kütüb-hane-i Ragıp Paşa, 311, 300 vr., 1128 h.; İst. Ün. Ktp., 494, 151 vr., 1083 h.; Carullah, 995, yaklaşık 100 vr.; Üsküdar, Hüdei, hadis, 23; Paris, Bibliothèque Nationale, 5855, 398 vr., 691 h.; İskenderiye Belediye ktp., 3179, 247 vr, 1110 h.; Veliyüddin, 718, 323 vr.; Çorlulu, 128, yaklaşık 300 vr.; M. Buhari, 94/1, vr. 1-209b, 1111 h.; Kastamonu, 1398, 785 h.; Londra ün., 19074. (Sezgin. Fuat, *Geschichte Des Arabischen Schrifttums*, c. I, s. 668 vd.)

13 Schimmel, Annemarie, *Tasavvufun Boyutları*, çev. Ender Gürol, İst. 1982, s. 83.

ve bu yola girmek isteyenlere rehberlik etmek amacıyla Taarruf'u kaleme almış¹⁴ olup, o bu çalışmasıyla sūfî düşünce ile Sünnî akideler arasında olması gereken yakınlaşmanın ve de bütünleşmenin teminine çalışanlar arasında yer almıştır.

C. et-Taarruf li Mezhebi Ehli't-Tasavvufun Yazma ve Baskılı Nüshaları, Tercümeleri

Taarruf metni A. J. Arberry tarafından 1934 yılında Kahire'de neşredilmiştir. Daha sonra Abdülhalim Mahmud ve Taha Abdülbaki Sürûr'un 1960'da yine Kahire'de yapıldığı bir baskısı ile Mahmud Emin Nevvâvî tarafından yapılan ve Kahire'de 1970'de ikinci basımı da gerçekleşen tahkikli bir neşri mevcuttur.

Taarruf'un yazma nüshaları ise çeşitli kütüphanelerde yer almaktadır.¹⁵

Taarruf'un Farsça'ya yapılmış müstakil bir tercümesi yoktur. Şerh ve bu şerhlerin hülasaları vasıtasıyla İran'lı okuyucu Taarruf'u tanımak ve ondan faydalanmak imkânına sahip olmuştur. Bu manada Hulâsa-yı Şerh-i Taarruf tefsîrî (açıklamalı) bir tercüme sayılabilir. Kelâbâzî'nin vefatından kısa bir süre sonra Taarruf'un Farsça'ya şerh ve tercüme suretiyle aktarılmış olması durumu onun ayrıca Farsça'ya tercüme edilmesine ihtiyaç bırakmamıştır¹⁶ denilebilir.

1934'te Kahire'de A.J. Arberry tarafından neşredilen asıl metin "The Doctrine of The Sûfis" adı ile İngilizceye çevrilmiş ve bu çeviri 1935'de Cambridge'de basılmıştır.¹⁷

Taarruf'un Türkçe çevirisi ise Doğu Devrinde Tasavvuf Ta'arruf adı ile Süleyman Uludağ tarafından yapılmış ve çeviri de 1979 yılında İstanbul'da basılmıştır.

Taarruf'un şerhlerine gelince; meselâ bunlardan Farsça olarak yapılan ilk şerh hem onun Fars okurlar tarafından tanınmasına ve hem de daha iyi anlaşılmasına vesile olmuştur. Bu şerh Kelâbâzî'nin müridi ve talebesi olması muhtemel İsmail b. Muhammed b. Abdullah Müstemlî (ö. 434) tarafından yapılmış olup birkaç defa 4 cilt hâlinde basılmıştır (Leknow, 1328; Bünyad-ı Ferheng, 1346).

14 Kelâbâzî, *et-Taarruf li Mezhebi Ehli't-Tasavvuf*, Kahire 1970, s. 27 vd.; a.e., çev. Süleyman Uludağ, Sunuş kısmı ve Önsöz çevirisi, İst. 1979, ss. 11-49.

15 Taarruf'un yazma nüshaları için bkz. Carullah, 995/2, vr. 200-231; Fatih, 2777, 70 vr., 853 h.; Şehit Ali Paşa, 1148, 62 vr., 853 h.; Şehit Ali Paşa, 1149/1, vr. 1-60b, 1053 h.; Rüstem Paşa, 155/1, vr. 1-61b, 1064 h.; İst. Ün. Ktp., 3317, 1334 h.; Murad Molla, 1254, 102 vr.; Bursa Orhan, tasavvuf 1; Ulu-cami, tasavvuf, 6; Eşrefzâde, 161; Lala İsm. 706/16, 77 vr.; Nafiz Paşa, 376/1, 1b-106b; Çorlulu A., 433/19, vr. 535-568; M. Buhari, 94/2, vr. 210b-238a; Selimağa, 407/2, vr. 130b-157b; İskilip, 1244/1, vr. 6b-97b, 838 h.; Paris, Supplementband Persisch, 981; Cambridge, Oriento, 1434, 33 vr., 700 h. (Sezgin, Fuat, *Geschichte Des Arabischen Schrifttums*, c. I, s. 668 vd.)

16 Kelâbâzî, *et-Taarruf*, çev. Süleyman Uludağ, s. 39 (Sunuş kısmı).

17 Arbeyyr, "Kelâbâzî" mad., *MEBİA*, c. VI, s. 538.

Hülâsa-yı Şerhi Taarruf'u neşretmiş olan Ahmed Ali Recai, Müstemlî şerhinin bir kere de Maverâünnehir'de basılmış olduğunu bildirmektedir. Bu şerhin İran bası-
kısı ise Hasan Menuçîhr tarafından neşredilmiş olup¹⁸ orjinal ismi ise Nûru'l-Mü-
rîdîn ve Fadîhatü'l-Müdde'în ve Kam'u'l-Mübtedi'în ve Hücetü Ehli's-Sünne
ve'l-Mü'minîn'dir.¹⁹

İkinci Taarruf şerhi Kadı Alaüddin Ali b. İsmail b. Yusuf Konevî (ö. 729) tara-
fından yapılan, dili arapça olan "Hüsni't-Tasarruf fi Şerhi't-Taarruf" isimli şerh-
tir.²⁰ Bu şerh Kâtip Çelebi tarafından yanlışlıkla olsa gerek müellife ait olarak gös-
terilmiştir.²¹ Yine Kâtip Çelebi'nin güzel bir şerh diye tavsif ettiği Seyhü'l-İslâm
Abdullah b. Muhammed Ensârî Herevî (ö. 481)'ye ait olduğunu söylediği²² şerhin
ise bugüne kadar tespit edilebilen bir nüshası yoktur. Bu şerhin anonim şerh ola-
rak bilinen²³ şerhin aynı olma ihtimali vardır.²⁴

D. Taarrufun Muhtevası ve Kaynakları

Taarruf'un yazılış sebebinin açıklandığı, tasavvuf ve sûfiler hakkında değer-
lendirmelerin yapıldığı önsözden sonra yer alan 75 bölümü vardır. Burada yaza-
rımızın eseri hakkında verdiği tanıtıcı bilgilerden hareketle ve de onun muhte-
vasına bakarak Taarruf'u yazarken ele aldığı konuları temellendirmek için önce
kaynak olarak âyet ve hadislerle başvurmuş olduğunu, izah ve tercihlerini büyük
sûfilerden nakiller yapmak suretiyle hem açıklamak hem delillendirmek yoluna
gittiğini söyleyebiliriz. Keza onun eserini yazmadan kendinden önce bu konuda
yapılan çalışmaları incelediği ve o birikimi temel materyal olarak kullanmış ol-
duğu da gerçektir.²⁵

Bu arada Taarruf'ta aynı zamanda onu güzelleştiren, sahibi zikredilerek ya da
zikredilmeden istişhad amaçlı kullanılmış olan çok sayıda şiir olduğunu da be-
lirtmeliyiz.

Eserin birinci bölümünde sûfi kavramının kullanılma nedeni açıklanmış ve

18 Kelâbâzî, *et-Taarruf*, s. 36 (Sunuş kısmı).

19 Bu şerhin yazma nüshaları için Bkz. Carullah, 1027, 607 vr., 666 h.; Amasya, 720, 269 vr., 567
h. Muhtasarları: Şehit Ali, 1231, 611 vr, 951 h.; İst. Ün. Ktp., 3317, 161 vr., 1334 h.; Bursa Haraççı, ta-
savvuf, 32, 293 h.; Paris, Blochet, 80; Berlin Persisch, 246; Şehit Ali, 1447, 289 vr., 847 h.; Konya Yu-
suf Ağa, 5467, 207 vr., 616 h. (Sezgin, Fuat, *a.g.e.*, c. I, s. 668 vd.)

20 Bu şerhin yazma nüshaları için bkz. Veliyüddin, 1709/1, vr. 1-109b; Fatih, 2660, 185 vr.; Na-
fiz Paşa, 415, 302 vr., Defter-i Kütübhane-i Hâmiדיye Türbe (İstanbul), 644, 344 vr., 823 h.; Çelebi
Abdullah, 176, vr. 1b-269b, 882 h.; Şehit Ali Paşa, 1232, 232 vr., 724 h.; Feyzullah ef., 1254.

21 Katip Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn*, c. I, s. 419; Arberry, *The Doctrine of The Sûfis*, s. 11 (sunuş).

22 Katip Çelebi, *a.g.e.*, c. I, s. 419.

23 Bu şerhin yazma nüshaları için Bkz. Carullah, 1028, 108 vr., 756 h.; Bursa Ulu Camii, tasav-
vuf, 7. (Sezgin, Fuat, *a.g.e.*, c. I, s. 668 vd.)

24 Kelâbâzî, *a.g.e.*, çev., s. 37 (Sunuş kısmı).

25 Kelâbâzî, *a.g.e.*, ss. 25-28.

sûfilere verilen diğer isimlerden söz edilmiştir.

İkinci bölümde ricâlu's-sûfiyye başlığı altında bu düşünceyi yaşatan ve yayan sahabilerden sonra Zeynelâbidîn, Muhammed b. Ali Bâkır, Cafer b. Muhammed Sâdık, Uveys Karenî, Herim b. Hayyân, Hasan Basrî, Ebu Hazım Seleme b. Dî-nâr, Mâlik b. Dînâr, Abdolvâhid b. Zeyd, Atebetü'l-Gulâm, İbrahim b. Edhem, Fudayl b. İyaz, Ali b. Fudayl, Davud Tâî, Süfyan b. Saîd, Süfyan b. Uyeyne, Ebu Süleyman Dârânî ve oğlu Süleyman, Ahmed b. Havârî Dimeşkî, Zünnûn Mısırî ve kardeşi Zü'l-Kifl, Serî Sakatî, Bişr Hâfî, Ma'rûf Kerhî, Ebu Hanîfe (Huzeyfe) Mar'aşî, Muhammed b. Mübârek Surî, Yusuf b. Esbâtî ismen andıktan sonra aynı özelliklere sahip kişiler arasında Horasan ve el-Cebel yöresinden olduklarını belirterek Ebu Yezîd Bistâmî, Ebû Hafs Haddâd, Ahmed b. Hadraveyh, Sehl b. Abdullah Tüsterî, Yusuf b. Hüseyin Râzî, Ebu Bekir b. Tahir Ebherî, Ali b. Sehl b. Ezhur Isfahânî, Ali b. Muhammed Barizî, Ebû Bekir Dîneverî, Ebu Muhammed b. Hasan b. Muhammed Rehânî, Abbas b. Fadl b. Kuteybe b. Mansur Dîneverî, Kehmes b. Ali Hemedânî, Hasan b. Ali b. Yezdenyâr gibi zevatı zikretmiştir.

Üçüncü bölümde Kelâbâzî yazdıkları kitap ve risâlelerle bu ilmi yayan sûfile-rin listesini vermiştir ki Ona göre bunlar: Cüneyd Bağdâdî, Ebu Hüseyin Nûrî, Ebu Saîd Harrâz, Ruveym b. Muhammed, Ebu Abbas Ahmed b. Ata Bağdâdî, 'Amr b. Osman Mekki, Yusuf b. Hamdân Sûsî, Muhammed b. Eyyûb Nehrecorî, Ebu Muhammed Cerîrî, Muhammed b. Ali Kettânî, İbrahim Havvâs, Ebu Ali Ev-râcî, Ebu Bekir Vâsîtî, Ebu Abdullah Haşimî, Ebu Abdullah Heykel Kureşî, Ebu Ali Rûzbârî, Ebu Bekir Kahtî, Ebu Bekir Şiblî (r.a.) gibi büyük mutasavvıflardır.

Dördüncü bölümde "bunlar herkesin faziletlerini kabul ettiği kesbî ve vehbî ilimlere sahip, dînî ilimleri tahsil etmiş tasavvuf büyükleridir" dediği muâmelât bahsinde eser kaleme almış olan Abdullah b. Muhammed ve Ahmed b. sım Antâkiyyân, Abdullah b. Hubeyk Antâkî, Hâris Muhâsibî, Yahya b. Muâz Râzî, Ebu Bekir Verrâk, Ebu Osman Saîd b. İsmail Râzî, Ebu Abdullah Muhammed b. Ali Tirmizî, Ebu Abdullah Muhammed b. Fadl Belhî, Ebu Ali Cürcânî, Ebu Kâsım b. İshak b. Muhammed Hakîm Semerkandî gibi isimlerdir.

Kelâbâzî'nin ikinci bölümde sözünü ettiği, 43. bölümde yer verdiği on sekiz, 4. bölümde mevzubahis ettiği on bir sûfî tasavvuf tarihi açısından tasavvufun kurucuları olarak kabul görmüş olan kimselerdir. Kendisi onların anladığı bir tasavvufu benimsemiş olduğundan olmalıdır ki, eserini bu sûfilerin görüşlerinden alıntılar yaparak mutedil bir çizgide ortaya koymaya çalışmıştır.

Taaruf'un 5. bölümünde tevhid-i Bârî konusu, 6. ve 7. bölümlerde Allah'ın sıfatları, 8. bölümde Allah'ın isimleri hakkında bilgi verilmiş, 9. bölümde sûfile-rin Kur'ân hakkındaki düşünceleri, 10. bölümde Allah'ın kelâm sıfatı ve mahiyeti açıklanmış, 11. ve 12. bölümlerde ru'yet bahsi, 13. bölümde kader konusu ve insanın fiilini yaratması problemi, 14. bölümde istitâ'at, 15. bölümde cebir, 16.

bölümde Allah'ın her konuda en ideal ve en yararlı olanı yaratması, 17. bölümde va'd ve va'id konusu, 18. bölümde şefa'at, 19. bölümde çocukların dînî sorumlulukları, 20. bölümde mükellefiyet sorunu, 21. bölümde marifet-i ilâhiye, 22. bölümde marifet ve ilim arasındaki fark, 23. bölümde sûfilere ruh hakkındaki görüşleri, açıklamaları, 24. bölümde melekler ve peygamberler konusu, 25. bölümde peygamberlerden sâdir olan zelle (küçük hatalar) bahsi, 26. bölümde velilerin kerâmetleri, 27. ve 28. bölümlerde iman ve iman hakikati, 29. bölümde fıkıh mezhepleri ve fukahânın farklı icthatları karşısında sûfilere takındıkları tavır, 30. bölümde kesb (çalışıp kazanma), 31. bölümde tasavvufî hâllerle ilgili bilgiler, 32. bölümde tasavvufun temel özellikleri, 33. bölümde tasavvuf ve istisrâ' (Kulun kendisini Allah'ın hüküm ve iradesine bırakması, kayıtsız ve şartsız olarak O'na teslim olması) konuları işlenmiştir.

Taarruf'un bu kısmında 35. bölümden başlayarak 52. bölüme kadar sırasıyla; tevbe, zühd, sabır, fakr, tevazu', havf, takvâ, ihlâs, şükür, tevekkül, rızâ, yakîn, zikir, üns, kurb, ittisâl ve muhabbet olmak üzere on yedi tasavvufî makam açıklanmıştır.

Kelâbâzî eserinin sonraki kısmında ise önemli tasavvufî istihlaklarına, rüya, ölüm ve sema' gibi konulara yer vermiştir. Şöyle ki, 52. bölümde tecrid ve tefrid, 53. bölümde vecd, 54. bölümde galebe, 55. bölümde sekr, 56. bölümde gaybet ve şuhûd, 57. bölümde cem' ve fark, 58. bölümde tecellî ve istitâr (perdelenme), 59. bölümde fenâ ve bekâ, 60. bölümde marifetin hakikati, 61. bölümde tevhid konusu, 62. bölümde ârifin özellikleri, 63. bölümde mürid ve murâd kavramları anlatılmıştır.

Daha sonra tasavvufî âdâb ve erkânın ağırlıklı olarak ele alındığı kısımda ise, müellifimiz 64. bölümde mücâhede ve muameleler konusunu, 65. bölümde sohbet ve halka nasihatta bulunma âdâbını, 66. bölümde vera' ve mücahede anlayışlarını, 67. bölümde sûfilere Allah'tan gelen, hâtiften (gaybdan) ulaşan işaretler ve ikazlar bahsini, 68. bölümde firâsetle, 69. bölümde havâtır, 70. bölümde rüya ile uyanılma konularını, 71. bölümde Hak Teâlâ'dan sûfilere ulaşan latîfeler ve Hakk'ın onları koruması bahsini, Gayretullah'a muhatap olma durumlarını, 72. bölümde onların ilâhî latîfelere dayanabilme güçlerini, 73. bölümde ölüm ve sonrası ile ilgili olarak Allah'tan kendilerine intikal eden latîfeler konusunu, 74. bölümde sûfilere karşılaştıkları latîf hâlleri anlatmış ve nihayet 75. bölümde sema' bahsini işleyerek eserini bitirmiştir.

E. Taarrufun Yazılış Yöntemi

Taarruf kendinden önce oluşan sûfî düşüncüyü dikkate alan ve o birikimi öz-lü bir anlatımla bize aktaran, muhalifleri tenkit yerine, doğruları ortaya koyma yöntemini benimseyen bir eserdir. O, döneminde en çok tartışma konusu olan

mevzuları işlerken bile Sünnî görüşe muhalif olan mezheplere karşı keskin ve kavgacı bir yaklaşımı tercih etmemiştir.

Bir Hanefî fıkıh âlimi olan Kelâbâzî bazen Selefiye ve Hadisçiler lehine İmam-ı A'zam'ın el-Fıkhu'l-Ekber'inde ortaya koyduğu görüşlerden farklı tercihlere yöneldiği gibi bazen de meselâ imanın tasdik, ikrâr ve amelden ibaret olduğu kabulü ile Mâturîdî'nin görüşünden ayrılır, sûfî düşünceye daha yakın olan Hadisçilerin kanaatini benimser.²⁶

Kelâbâzî eserinde kelâmî konuları tevhid ve akaid ilmi sınırları içinde ele almış, sûfilere temel imânî konulardaki yaklaşımlarını ortaya koymaya çalışmış, kitabında yer verdiği tasavvuf kavramlarının hem seçiminde hem de açıklamalarında itihad ve hulûl anlayışlarını çağırıştırabilecek bir üslûp kullanmaktan özenle kaçınmış, Sünnî görüşe muhalif yorumlara ve kabullere yer vermemiştir.

Mahmud Emin Nevvâvî'nin yaptığı tahriçli neşrindeki tespitlerine göre "Ebu Bekir çok namaz kıldığı ve çok oruç tuttuğu için sizden daha üstün değildir. Onun size üstünlüğü göğsünde (kalbinde) olan bir şey sebebiyledir"²⁷ gibi sûfilerce kullanılan, ancak kaynaklarda bulunamayan ve "Emanet ehli olmayan kimsenin imanı yoktur"²⁸ hadisi gibi sayıları çok olmayan birkaç zayıf senetli hadis dışında Taarruf'ta mevzubahis edilen tüm hadisler sahih hadis kitaplarında bulunan hadislerdir.

Kelâbâzî eserinde büyük sûfilere sözlerini, görüşlerini çoğu kez sahibini zikretmek sûretiyle nakletmiştir. Ancak onun "sûfilere biri, bir kısmı, bazı sûfiler şöyle dedi, şöyle demişlerdir" gibi genel ifadeler kullanarak yaptığı nakiller de az değildir. Bu durum, onun önceki birikimi dikkate aldığı, öncekilerin görüşlerinden yararlandığını göstermekle birlikte onun yöntem olarak özgün, özgün olduğu kadar çok yönlü ve çok kapsamlı bir sentezi başarmasına, bunun yanında orijinal izah ve yorumlarda bulunmasına engel olmamıştır.

F. Taarruf'un Tasavvufi Eserler İçindeki Yeri

Taarruf ilk üç asır İslâm tasavvufunu anlamada temel bir kaynak durumundadır.²⁹ Hem hadis, hem fıkıh, hem de kelâm alanında vukuf sahibi olan Kelâbâzî özellikle sûfî akaidini açıklayan imânî konularda sûfilere düşüncelerini derli toplu bir biçimde sunma başarısını gösteren biri olarak Taarruf'la alanında kendisinden sonra izlenen ve önemsenen bir çığır açmıştır. Bir taraftan ibâhiyeci,

²⁶ Kelâbâzî, *et-Taarruf*, çev., s. 16 (Sunuş kısmı).

²⁷ Kelâbâzî, *a.g.e.*, Mahmud Emin Nevvâvî neşri, s. 95.

²⁸ Kelâbâzî, *a.e.*, s. 106.

²⁹ Nwyia, P., "al-Kalâbâdhî", *The Encyclopaedia of Islam*, c. IV, s. 467; Arberry, A. J., "Kelâbâzî", *MEBİA*, İst. 1977, c. VI, s. 538.

hulûlcu, ittihadcı diye nitelenen şeriat dışı tasavvuf cereyanlarının faaliyetlerini yoğunlaştırdıkları, diğer taraftan tasavvufun kökten reddedildiği bir dönemde yaşamış olan müellifimiz bu çalışmasıyla Sünnî tasavvufla Sünnî akideler arasında bir aykırılık olmadığı gerçeğini ortaya koymayı amaçlamıştır. Taarruf, sahasında ilk sistematik eser olma özelliği³⁰ yanında daha sonra da tasavvuf ve tarihi konusunda kaynak kabul edilen önemli bir tasavvuf klâsığı olma özelliğini kazanmış olan ölümsüz bir eserdir.

Kelâbâzî üçüncü ve dördüncü bölümlerde yer verdiği müellif sûfilerin eserlerinden en azından pek çoğunu görmüş olmalıdır. Kitabında bu zatlardan yaptığı nakiller de bu durumu doğrular niteliktedir. Ayrıca kendisi de eserinin mukaddimesinde kitabını yazarken birçok âlimin kitabını incelediğini belirtmiştir.³¹

Kıscacası Taarruf, ele aldığı konular ve bu konuları işlerken kullandığı ilmî ve düzeyli olan üslûbu, ortaya koyduğu makul ve mutedil izahları, yaptığı orijinal yorumları ile tasavvuf klâsikleri içinde özel yeri olan ve vazgeçilmez kaynak bir eser olma özelliğine sahip bulunan müstesna bir tasavvuf klâsığıdır.

G. Taarruf'un Tesirleri

Taarruf hem sûfilerin imânî konulardaki görüşlerini öğrenmek isteyenlerin bir başvuru kitabı olmuş hem de sahasında ilk sistematik çalışma olması nedeniyle sonraki müelliflere bir ölçüde öncülük etmiştir. Hakkında "Taarruf olmasaydı tasavvuf bilinemezdi" cümlesi kullanılmış olan³² Taarruf için Aliyyü'l-Kârî de "benzeri yazılmamıştır" değerlendirmesini yapar.³³ Arberry, "Taarruf, sûfliğin Sünnî İslâm'ın resmî kabulündeki başarısında oldukça büyük bir öneme sahiptir. O nedenle, İhyâ'sında tasavvuf ve kelâm uzlaşmasına son noktayı koyan büyük kelâmcı Gazâlî (ö. 505) bile Kelâbâzî'nin açmış olduğu bu yolu izlemiştir"³⁴ tespiti ile onun tasavvufî düşünce tarihi içindeki önemli ve hayâtî konumuna işaret eder. Kezâ, "Taarruf, tasavvufun en fanatik bir Sünnî tarafından dahi 'helâl' hatta 'müstehab' dairesine sokulmasını hedefleyen zekice hazırlanmış bir fıkıh fetvası konumundadır"³⁵ diyen Câbirî de sözü edilen durumu doğrulamaktadır.

Taarruf Serrâc, Ebu Tâlib Mekkî, Sülemî ve Kuşeyrî'nin eserleri arasında yer alan tasavvuf tarihinin birinci derece kaynak eserlerinden biridir.³⁶ Eski ve yeni tüm araştırmacılar bu kaynaktan yararlanmışlardır. Günümüzde de yerli ve yaban-

30 Kelâbâzî, *et-Taarruf*, çev., s. 18 vd. (Sunuş kısmı).

31 Kelâbâzî, *a.g.e.*, s. 28

32 Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn*, c. I, s. 419.

33 Aliyyü'l-Kârî, *Fıkh-ı Ekber Şerhi*, çev. Yunus Vehbi Yavuz, İst. 1981, s. 319.

34 Arberry, *The Doctrine of The Sûfis*, s. 14 (Sunuş).

35 Câbirî, Muhammed Âbid, *Arap Akılının Oluşumu*, çev. İbrahim Akbaba, İst. 1997, s. 396 vd

36 Arberry, "Kelâbâzî" mad., *MEBLA*, c. VI, s. 538.

cı, yapılan pek çok araştırmada o, vazgeçilmez bir kaynak eser olma özelliğini korumakta, ayrıca onda yer alan görüşler de akademik çalışmalarda inceleme konusu olarak ele alınmaktadır.³⁷ Bu itibarla o, yazıldığı dönemden itibaren gerek üslubu, gerek verdiği bilgiler sebebiyle sürekli ilgi gören ve okuyanları etkileyen bir eser olmuştur.

37 Bkz. Yılmaz, Nusrettin, "İslâm Düşüncesinin Tasavvuf ve Kelâm Alanında Bir Karşılaştırma: Kelâbâzî ve Mâtürîdî", *İnönü Ü. Darendelâbiyat F. Araştırma Dergisi*, Yıl: 1, cilt: 1, S. 1, Darendelâbiyat 1995, ss. 73-90.